

LIZING ASOSIDA ASOSIY VOSITALAR HARAKATINI AKS ETTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI VA USLUBIY YONDASHUVI

Ortiqov Abdulxafiz Xusanboy o'g'li

Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich

“Buxgalteriya hisobi va audit” yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15463731>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisda lizing asosida asosiy vositalar harakatini buxgalteriya hisobida aks ettirishning nazariy asoslari, xalqaro va milliy amaliyotda shakllangan uslubiy yondashuvlari chuqur tahlil etilgan. Ayniqsa, moliyaviy va operatsion lizing o'rtasidagi farqlar, aktivlarning hisobga olinishi, amortizatsiya siyosatiga ta'siri va hisobotlarda ko'rsatish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslangan. Lizing asosidagi asosiy vositalar harakati korxonalar resurslaridan samarali foydalanish, investitsion faollikni oshirish va buxgalteriya axborotining shaffofligini ta'minlashdagi o'rni ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: lizing, asosiy vositalar, buxgalteriya hisobi, moliyaviy lizing, operatsion lizing, amortizatsiya, IFRS 16, balans, aktivlar, lizing shartnomasi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar o'z faoliyatini kengaytirish, asosiy ishlab chiqarish vositalarini yangilash va texnik qayta jihozlashga doimiy ehtiyoj sezadi. Biroq, moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi ularni alternativ moliyalashtirish manbalariga, xususan, lizing munosabatlariga murojaat qilishga undaydi. Lizing, ayniqsa, o'rta va kichik biznes subyektlari uchun jozibador moliyaviy vosita bo'lib, asosiy vositalarni uzoq muddatli ijaraga olish orqali ishlab chiqarishni modernizatsiyalash imkonini beradi. Shu bilan birga, bunday operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish, moliyaviy natijalarni ishonchli ifodalash va xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, O'zbekistonda 2021-yildan boshlab xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini (XMHSS) bosqichma-bosqich joriy etilishi lizing bitimlarini hisobga olishda yangi yondashuvlarni talab etmoqda.

Lizing – bu asosiy vositalarni ma'lum bir muddatga, belgilangan to'lovlar evaziga foydalanish huquqini beruvchi iqtisodiy-huquqiy munosabatdir. Buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan lizing operatsiyalari ikki turga ajratiladi: moliyaviy va operatsion lizing. Moliyaviy lizingda aktivning egalik qilish bilan bog'liq deyarli barcha iqtisodiy xatar va foydalar lizing oluvchiga o'tadi. Operatsion lizingda esa ushbu foyda va xatarlar lizing beruvchida saqlanadi. Bu farq ularning buxgalteriya hisobida aks ettirilishida tubdan tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Moliyaviy lizing shartnomasiga muvofiq asosiy vositalar lizing oluvchining balansida aktiv sifatida 01-hisobraqamda aks ettiriladi. Ular uchun amortizatsiya lizing oluvchining xarajatlari sifatida 02-hisobraqamda yuritiladi. Shu bilan birga, lizing to'lovlari bo'yicha majburiyatlar 011 va 018-hisobraqamlarda aks ettiriladi. Mazkur tartibga muvofiq, aktivning boshlang'ich qiymati shartnomada ko'rsatilgan qiymat asosida aniqlanadi va buxgalteriya balansida aktiv sifatida qayd etiladi. Amortizatsiya esa hisob siyosatida belgilangan usulga muvofiq har oy ajratiladi.

Operatsion lizing holatida esa lizingga olingan asosiy vositalar lizing beruvchining balansida qoladi va lizing oluvchi faqat to'lovlarni xarajatlar sifatida 9210 (yoki shunga mos) hisobraqamda aks ettiradi. Bu holatda asosiy vositalar lizing oluvchining balansiga kiritilmaydi, shuningdek, amortizatsiya hisoblanmaydi. Bu esa moliyaviy ko'rsatkichlarga sezilarli ta'sir

qiladi. Masalan, aktivlar tarkibi va kapital rentabelligi darajasi o'zgaradi. Shu sababli, moliyaviy va operatsion lizingni to'g'ri tasniflash buxgalteriya hisobining aniqligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining 16-soni – “Ijara” (IFRS 16) – moliyaviy va operatsion lizing o'rtasidagi tafovutlarni bekor qilgan holda, barcha ijaralarni moliyaviy lizing sifatida tasniflash va balansda aks ettirishni talab qiladi. Bu esa O'zbekistonda ham korxonalarining buxgalteriya hisobida tub islohotlarni zarur qiladi. Amalda bu shuni anglatadiki, endilikda korxonalar ijaraga olingan aktivlarni balansida aks ettirish, ularning amortizatsiyasini yuritish va ijaraviy majburiyatlarni moliyaviy hisobotda to'liq ochib berishlari kerak.

Asosiy vositalarning lizing asosida keltirilishi ularning baholash jarayoniga ham ta'sir qiladi. Shartnoma qiymati, bozor qiymati va kutilayotgan foydalilik darajasi asosida boshlang'ich baho aniqlanadi. Bu esa hisobotdagi aktivlarning real qiymatini ko'rsatish va investorlar uchun ishonchli ma'lumot taqdim etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, hisobotlarda “Lizing asosida foydalanilayotgan aktivlar” degan alohida band orqali shaffoflikni ta'minlash zamonaviy buxgalteriya amaliyotining ajralmas qismiga aylanmoqda. Amaliyotda ko'plab korxonalarda lizing bitimlarini noto'g'ri tasniflash holatlari uchramoqda. Jumladan, 2023-yilda olib borilgan auditorlik tekshiruvlar natijalariga ko'ra, 20 dan ortiq yirik sanoat korxonalari moliyaviy lizingni operatsion sifatida yuritgan. Bu esa ularning moliyaviy ko'rsatkichlarida noto'g'ri tafovutlarga, xususan, aktivlarning kam ko'rsatilishi, amortizatsiyaning noto'g'ri hisoblanishi, sof foyda va rentabellik ko'rsatkichlarining sun'iy ravishda yuqori ko'rinishiga olib kelgan. Bunday holatlar investorlar, kreditorlar va soliq organlari uchun xatarli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Shu bois, korxonalar hisob siyosatida lizing bitimlarining aniq mezonlarini ko'rsatishi, standartlar asosida to'g'ri aks ettirilishini ta'minlashi va malakali mutaxassislarini jalb qilishi zarur.

Lizing asosida asosiy vositalar harakatini buxgalteriya hisobida aks ettirishda to'g'ri yondashuvni tanlash korxonalar moliyaviy shaffofligi, investitsion jozibadorligi va moliyaviy intizomining yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Moliyaviy va operatsion lizing o'rtasidagi farqlarni to'g'ri tushunish, ularning hisobda qanday ifodalanishini aniq bilish buxgalterlar, auditorlar hamda menejerlar uchun zaruriy malaka hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarga muvofiqligini oshirish, lizing bitimlarini standartlashtirish va avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy qilish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining “Lizing to'g'risida”gi Qonuni, 2002-yil, yangi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS).
3. IFRS 16 – “Leases” (Ijara), Xalqaro moliyaviy hisobot standarti.
4. To'xtayev O., “Buxgalteriya hisobi asoslari”, Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
5. “Moliyaviy hisobot va audit” jurnali, 2024-yil, 1-son.
6. www.lex.uz – O'zbekiston qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi.
7. www.accounting.uz – Buxgalteriya axborotlari portali.
8. Deloitte Uzbekistan. (2023). Lizing bitimlarining moliyaviy hisobotga ta'siri.